

РОЗУМІННЯ ЛЮДИНИ ЯК ОБРАЗУ ТА ПОДОБИ БОЖОЇ – ОСНОВА ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОСЛАВ'ЯМ СЕНСУ ЇЇ ЖИТТЯ

У статті Ю. Недзельської „Розуміння людини як образу та подоби Божої – основа визначення православ'ям сенсу її життя” проаналізовано насамперед зміст та особливості православного розуміння людини. Сенс земного життя людини православ'я визначає на основі вчення про творення її Богом за своїм „образом та подобою”.

Ключові слова: релігія, православ'я, людина, сенс життя, „образ та подоба”.

***Постановка проблеми.** Сенс життя – це поняття, що виражає ставлення людини до свого життя і оцінку його вартості, що, в свою чергу, формує розуміння особою самої себе. У зв'язку з цим спроби дати визначення поняттю „людина” робились здавна. Християнський погляд на людину сформувався на основі Старозавітної традиції та почасти Нового Завіту. Для Старого Завіту характерним є особливе розуміння людської особистості не в її абсолютно-персоналістичному значенні, а через призму колективу, національного цілого. Людина в Старому Завіті є основою суспільства, водночас вона реалізується в ньому і лише завдяки суспільному життю. У Новому Завіті витлумачення людини дано децю по-іншому. Особливо багато уваги цьому питанню приділив апостол Павло, який у своїх посланнях розкрив ряд антропологічних тем, звертаючи увагу на протиставлення її складових – душі, духу і тіла.*

***Стан розробленості теми.** Аналіз релігієзнавчих досліджень засвідчує, що проблема місця людини в релігії, розуміння її сутності вже достатньо вивчена, зокрема нею займались релігієзнавці О. Бучма, О. Карагодіна, А. Колодний, Б. Лобовик, Л. Чупрій та ін.; релігійні філософи та богослови митрополит Антоній (Блум), ієромонах Іларіон (Алфеев), митрополит Іларіон (Огієнко), архимандрит Кіпріан (Керн), отець О. Мень та ін.*

* Недзельська Ю.К. – кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

Об'єктом нашого дослідження є православне розуміння людини. *Предмет* – розуміння людини як образу та подоби Божої, що є підґрунтям для визначення сенсу її життя. *Мета* роботи полягає у комплексному філософсько-релігійнознавчому аналізі суті православного розуміння людини як образу та подоби Божої, на основі чого формується розуміння її призначення в світі. Досягнення поставленої мети зумовило постановку та вирішення ряду завдань: проаналізувати православно-богословське тлумачення поняття „людина як образ та подоба Божа” й, виходячи з цього, з'ясувати розуміння православ'ям мети земного життя людини.

Основний зміст статті. Вчення православ'я про людину, яке ґрунтується на біблійній традиції, патристиці та ранньохристиянській літературі, характеризується певним антропоцентризмом, оскільки людина витлумачується в ньому як вінець Божого творіння. Вона була створена після всіх елементів, які є її складовими, та після того, як виникло середовище, в якому вона буде жити. Щодо решти складових космосу та всіх живих творінь, людина є щось найдосконаліше [Катехизис. – К., 1991. – С. 91]. Вона поставлена панувати над всім іншим: „І хай панують над морською рибою, і над птаством небесним, і над худобою, і над усею землею, і над усім плазуючим, що плазує по землі” (Бут. 1:26). Як зазначає протоієрей Георгій Соб'ят, „людина – найвище творіння Боже. Тільки їй одній визначив Господь після закінчення віків стати спадкоємницею вічного життя. Людина – це унікальна істота на землі” [Соб'ят Георгій, протоієрей. Богословське розуміння людської особистості та його значення в стабілізації демографічної ситуації // Православний вісник. – 2002. – № 3. – С. 22].

Акт творіння людини також засвідчує подвійність її природи. З одного боку, вона створена „з пороку земного” (Бут. 2:7), з матерії, тобто вона є плоттю від плоті землі. Інакше кажучи, тілом вона є одним з організмів, що живуть на землі, створена Богом людина є істотою тварною. З іншого боку, виходячи з Біблійного одкровення: „і дихання життя вдихнув у ніздрі її, і стала людина живою душею” (Бут. 2:7), людина є духовною істотою. В такий спосіб вона отримала Божественне начало, запоруку своєї дотичності до Божого буття. Людина причетна до Бога за своїм творенням, а тому кардинально відрізняється від усіх інших істот: вона не просто посідає вище положення в світобудові, але водночас є „напівбогом” для тваринного світу. Таким чином, людина належить одночасно до двох світів – до тварного і до духовного, тобто Божого.

Отже, людина, згідно з Біблією, є вінцем творіння, вершиною Божого творчого процесу. Створюючи людину за образом та подобою своєю (Бут. 1:26–27), Бог створює істоту, що покликана стати Богом. Людина є боголюдиною за своїм потенціалом. Відтак, вона істота вища не тільки тому, що наділена розумом і волею, що панує над всім видимим світом, а й тому що, будучи абсолютно вільною і незалежною від Творця, може заперечити його, протистояти та діяти всупереч йому.

Тема „образу та подоби” Божої – одна з центральних в християнській антропології. Грецьке слово „образ” означає портрет, зображення, тобто щось створене за зразком (першообраз, прототип) і має подібність до зразка, хоч і не тотожне з ним за природою.

Поняття про „образ та подобу” Божу Отцями Церкви тлумачилося по-різному: одні розрізняли „образ” та „подобу”, інші ж вважали ці поняття синонімами. Крім того, не всі Отці Церкви вкладали в ці поняття однаковий зміст. Більшість церковних письменників вбачали образ Божий в розумності (духовності), при цьому обмежували богоподібність лише цією рисою людського єства. Деякі Отці Церкви поруч з розумністю допускали й інші властивості людини, в тому числі й свободу волі та здатність до вибору як ознаку образу Божого. Отці Церкви вважали, що Бог створив людину абсолютно вільною, через свою любов він не хоче силювати її ні до добра, ні до зла. В свою чергу, Бог чекає від людини не просто сліпої покори, але й відповідної любові. Лише будучи вільною, людина може уподібнитися Богу через любов до нього. Так мислили Климент Римський, Климент Александрійський, Оріген, Мефодій Олімпійський, Афанасій Александрійський, Кирил Єрусалимський, Василь Великий, Григорій Богослов, Григорій Ніський, Макарій Єгипетський Максим Сповідник, Іван Дамаскін, Кирил Єрусалимський та інші християнські богослови [Алфеев Иларион, иеромонах. Таинство веры. – М., 1996. – С. 68].

Деякі Отці Церкви, відрізняючи „образ” від „подоби”, зазначали, що „образ” – це те, що початково вкладене Творцем в людину, а «подобя» – те, що ще належить досягнути їй своїм добродієм життям. Такого погляду дотримувався, зокрема, Іван Дамаскін, на думку якого вислів „за образом” означає розумне і наділене свобідною волею, а вислів „за подобою” означає уподібнення Богові через чесноти, наскільки це можливо. На думку Григорія Ніського, всі свої здібності людина повинна реалізувати в „оброблянні” світу, в творчості, в чеснотах, в любові, щоб через це уподібнитися Богу, бо межа добродієного життя – уподібнення Богу.

У загальному можна підсумувати, що, згідно з розумінням Отців Церкви, „образ” – це духовна складова людини, її розумність, свобода волі, дар творчості, безсмертя тощо, а „подобя” – це здатність людини до внутрішньої досконалості, це постійне прагнення до Бога як до свого першообразу.

Важливим виявом „образу та подоби Божої” в людині, на думку богословів, є те, що вона є істотою вільною, тобто має здатність до волі. Подібно до Бога, людина може за своєю волею змінювати оточуюче її середовище, їй дана влада панувати на Землі. Людина володарює над всім видимим світом, й у цьому, як зазначається у православному Катехизисі, людина є абсолютно вільною і незалежною від Бога: вона може довільно обирати добро чи зло. Тому волю у богослов’ї визначають, насамперед, як здатність до внутрішнього самовизначення [Катехизис. – С. 96]. Також воля полягає у владі над собою, керуванні своїми діями й свідомому регулюванні своєї поведінки. У цьому плані богословське тлумачення „волі” є близьким до філософського визначення її як „спроможності

людини ставити перед собою цілі (діяльності, відносин, спілкування, поведінки, організації тощо) й мобілізувати та зосередити свої здатності, здібності й зусилля на їх реалізацію” [Філософія: підручник / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, В. Г. Табачковський. – К., 2002. – С. 258].

Відтак, воля, згідно з православним віровченням, є Божим даром, свідченням богоподібності людини. Бог створив людину вільною: дав їй право і владу самовизначення і творчості. Водночас, воля виступає як метафізична проблема, як тягар та трагедія. Сама по собі воля є цінністю, але в ній є таємний парадокс: ставлячи саму себе на вершину ієрархії цінностей і перетворюючись у волю заради волі, вона починає втрачати творчу енергію і перетворюється в сліпе свавілля. Відчуття пустоти, яке з'являється у людини, що звільнилась від усіх обмежувальних чинників, обставин і зобов'язань і не знає куди подіти цю свободу і що з нею робити, свідчить про те, що воля, як слушно наголошує О. Ніколаєва, не може бути абсолютною цінністю: вона повинна використовуватись заради чогось переважаючого її за значимістю, навіть якщо це переважання є уявним і суб'єктивним [Николаева О. Православие и свобода. – М., 2002. – С. 8].

З точки зору православного віровчення необхідно розрізнити два види волі: волю формальну або психологічну (свободу волі) та волю реальну або моральну (воля духу). Варто зазначити, що поняття „свобода волі” і „воля” в православному віровченні не співпадають. В філософському енциклопедичному словнику „свобода волі” тлумачиться як здатність суб'єкта вільно визначати сутнісні підстави власного воління; завбачувану в людині здатність бути вільною від примусовості власної волі а відтак вільно й відповідально обирати власні мотиви і цінності й, зрештою, власне діюче „Я” [Філософський енциклопедичний словник. – К., 2002. – С. 571–572]. Під свободою волі богослови розуміють свободу вибору між добром і злом. Воля у них означає рівень моральної досконалості у Христі, можливість бути з Христом, обожнення, бо ж там, де „Дух Господній, там воля” (2 Кор. 3:17).

Розглядаючи найнижчий, за православним віровченням, рівень волі – формальну або психологічну волю, варто зазначити, що вона тлумачиться як здатність до вибору, як можливість людини добровільно спрямовувати свою діяльність на ті чи інші предмети, вибирати той чи інший шлях – праведний чи гріховний. Таку свободу вибору, як необхідну умову волі, визнавали Отці Церкви, розрізняючи в людині, крім природної волі, ще й гномічну, тобто вибірковою, волю, що здатна зробити вибір і приймати вільне рішення. Тим самим вибіркова воля стосується особистості, а будь-який її акт має особистісний характер. Святі Отці (Григорій Богослов, Григорій Ніський та ін.) відзначали наявність в людині вільного самовизначення, вибіркової і волі, що виходить з глибини людського „я” – її „самовладання” [Див.: Николаева О. Православие и свобода. – С. 8].

Реальна ж воля, яка за православним віровченням є вищим рівнем волі, полягає у тому, щоб людина була здатна свідомо віддати свою свободну волю Богу. Саме це якраз й означає досягнути досконалої волі, тобто свободи від самого себе, від гріховного стану, від зла. З богословського погляду, віддавши волю Богу,

свобідна воля людиною не втрачається, а навпаки її цінність набувається й зростає: „Не моя, а Твоя нехай станеться воля” (Лк. 22:42).

Отже, Бог, згідно з Біблією, надав людині право вибору, щоб вона могла самостійно обирати свій шлях – добра чи зла, шлях життя за законами Божими чи гріховне життя. На думку митрополита Сурожського Антонія (Блума), людина наділена страшною владою заперечити саме існування Бога, загубити Бога – саме в цьому розкривається тема людської волі [Блум Антоний, митрополит Сурожский. Человек. – К., 2005. – С.13].

Важливим аспектом розкриття «образу та подоби Божої» в людині, а також виявом її волі, на думку богословів, є здатність її до творчості, яка відображує творчу здатність Всевишнього, Бога-Творця. Ісус Христос каже: „Отець мій працює аж досі, працюю і я” (Ів. 5:17). Людині також заповідано „порати” і „доглядати” рай (Бут. 2:15), тобто трудитись в ньому й обробляти його. Згідно з Божим задумом, людині дарована можливість, навіть точніше - завдання творити і створювати щось нове. Але людська творчість, наголошують богослови, відрізняється від Божої, бо ж людина не може творити з нічого, а творить лише з того, що вже створене Богом, при цьому матеріалом для неї слугує вся земля, де вона є господарем. Але, попри це, людина все ж таки творить щось, що до неї не існувало.

І ось ця творча здатність людини, як це пояснюють церковні теоретики, є виявом образу та подоби Божої, що в ній закладені, тому не так світ потребує того, щоб людина змінювала його, скільки сама людина потребує його змін для прикладення своїх творчих здібностей з метою свого уподібнення Богу [Алфеев Иларион, иеромонах. Таинство веры: Введение в православно догматическое богословие. – М., 1996. – С.69]. Для розкриття образу Божого людина повинна стати співтворцем Бога. Саме на такому розумінні творчості й формується сучасне богословське позитивне тлумачення праці у світі матеріальних речей.

Архимандрит Кіпріан Керн розрізняє два види творчості: моральну (духовну) і природну. Моральне творення – це діяння не в світі примусових законів природи, а в царстві духовної свободи від влади цієї природи. Виявами такого творчого начала в людині є створення моральних цінностей, чинення добра, накопичення його. Духовна творчість залишає безсмертні й нетлінні плоди. Природна творчість пов’язана з розмноженням людських осіб і завжди поєднана зі смертю. Таким чином, вищим рівнем творчості в богословських вченнях є моральна, оскільки це є прагнення до святості, наближення до Бога, адже Бог, з погляду православного віровчення, святий, а тому люди покликані також бути святими [Керн Киприан, архимандрит. Антропология Св. Григория Паламы.- Т. 1. – М., 1996. – С. 370].

З питанням творчості в сучасному богослов’ї пов’язана також тема культури, будівництва життя, участі християнина в створенні історії світу. Людина покликана своїм творчим даром, що відображає закладений в ній образ та

подобу Божу, творити історію у відповідності до Божого промислу. Вона повинна наділити навколишній світ духом Бога.

Таким чином, згідно православного віровчення, людина покликана добровільно підкоритися вищому творчому промислу, що дає їй змогу свobodно здійснювати в своїй творчості моральне вдосконалення себе й інших. Цим людина слугує не лише своєму обожненню, але й обожненню інших і всього світу [Там само. – С. 370].

Важливим аспектом для осмислення богословської концепції сенсу земного життя є вчення про гріхопадіння. Адже саме воно засвідчує двоїстість природи людини: з одного боку, вона є вершиною Божого творіння (свідченням чого є акт творення людини), а з іншого – вона слабка і гріховна (внаслідок гріхопадіння). Первородний гріх призвів до того, що людина втратила панівну роль в природі, стала підкорятись її стихійним силам. Звідси випливає контраст між початковим блаженством людини в раю й подальшою боротьбою за існування на Землі. „Проклята ж через тебе земля! Ти в скорботі будеш їсти від неї всі дні свого життя. Тернину й осот вона буде родити тобі, і ти будеш їсти траву польову. У поті свого лица ти їстимеш хліб” (Бут. 3:17–19).

Гріхопадіння, вчать богослови, позбавило людину „вищої благодаті”, в ній був затьмарений образ і подoba Божа. Але все ж наявність образу та подоби Божої, хоч і затемненого, наголошують вони, залишає можливим людське спасіння. Слідування заповідям Божим, прояснення в собі образу Божого не лише уподібнює, але й наближає людей до Першообразу, до обожнення, бо „даровані нам цінні та великі обітницї, щоб ними ви стали учасниками Божої істоти, утікаючи від пожадливого світового тління” (2 Пет. 1:4). Цим і визначається мета та смисл людського життя.

Покликання людини в богословському розумінні, є богоподібність, піднесена любов і справжня воля – відновлення затьмареного образу та подоби Божої. Перетворення людини шляхом прилучення її до Бога в творах Отців Церкви називається по-різному: боговсиновлення, богоуподібнення, перетворення в Бога, обожнення, обожнення.

Ідея „обожнення” (theosis) була центральним поняттям релігійного життя Сходу, на якому ґрунтувались всі питання догматики, етики й містики. Східні Отці Церкви розглядали обожнення як вищий духовний стан, якого можуть досягнути всі люди і в такий спосіб стати причетними до Божої присутності та подібними до нього. „Улюблені, ми тепер Божі діти, – засвідчує апостол Іван Богослов, – але ще не виявилось, що ми будемо. Та знаємо, що, коли з'явиться, то будемо подібні до нього, бо будемо бачити його, як він є” (1 Ів. 3:2).

Як зазначає диякон А. Кураєв, в християнському богослов'ї обожнення, уподібнення Богу – кінцева мета людини, сенс її життя. Виступаючи за межі своєї природи (трансцендитуючи її), людина отримує доступ до участі в бутті за межами самої себе – в природі Божественній [Человек. Философско-

энциклопедический словарь. – М., 2000. – С. 233]. Варто також наголосити, що, як зазначає митрополит Іларіон (Огієнко), обожнення – це наближення людини до Бога, але не зрівняння з ним [Іларіон, митрополит. Обожнення людини – ціль людського життя. – Вінніпег, 1954. – С. 9].

Для християнської філософії характерний всеосяжний Богоцентризм – усе від Бога, усе в ньому, усе з нього, усе для нього. Віруюча людина, як вчив митрополит Іларіон (Огієнко), повинна бути якомога тісніше пов'язана зі своїм Богом. Саме в цьому й полягає мета її життя й майбутнього. Проте християнська віра не обмежується визначенням Божої опіки людини лише в земному житті: вона охоплює й потойбічне життя, не обмежуючись ні часовими, ні територіальними межами. Досягнення обожнення можливе в поцейбічному житті, але рідко хто досягає цього, адже, як вважає митрополит Іларіон (Огієнко) „це – уділ чистих серцем” [Там само. – С. 23]. Обожнення людини починається на Землі, а завершується на небі. Відтак, пошук істинного сенсу життя переноситься Православною Церквою із земного життя в потойбіччя, у вічне життя. У зв'язку з цим земне життя розглядається як минуще й тимчасове.

На основі такого тлумачення земного життя в православ'ї виробилась специфічна система цінностей, орієнтованих на духовний, а не на матеріальний світ, що тривалий час у богослов'ї виражалось в повному нехтуванні поцейбічного життя. Так, наприклад, на думку І. Брянчанінова, „земне життя – шлях до вічності, яким потрібно скористатись, але на якому не потрібно задивлятися в сторони. Цей шлях потрібно здійснювати розумом і серцем, а не числом днів і років” [Святитель Игнатий Брянчанинов о духовной жизни // Журнал Московской Патриархии. – 1989. – № 5. – С. 57].

В сучасному православному богослов'ї відбувається відхід від повного нехтування земним життям. Про це, зокрема, свідчить розробка ним “Соціальної концепції Російської Православної Церкви”. Для досягнення обожнення, наголошують богослови, необхідні, перш за все, особисті зусилля людини, добродієсні подвиги, щоб вона справді удосконалювала себе аж до наближення до Бога, щоб вона хотіла цього всією своєю істотою, всією душею; по-друге, потрібна благодать Святого Духа, яку посилає Бог. Без цього всі людські подвиги не дійсні. Таким чином, від людини залежить її спасіння, адже для досягнення стану святості потрібне поєднання Божої благодаті та особистих зусиль людини.

Від людини, в православному богослов'ї, вимагається жити духовним життям, яке полягає у повній віддачі себе Богу, смиренному протистоянні важким життєвим випробуванням, хворобам чи незгодами. Таке життя, за християнським вченням, звільняє дух від самовпевненості та засліпленості й у такий спосіб приводить людину до глибокої віри. Є, звичайно, багато людей, що виростають у віруючому середовищі, але й таким людям доводиться витримувати тиск світу, довкілля, яке дивиться на них як на диваків. Подібне ставлення до віруючих пов'язане з тим, що, як вважає протоієрей В. Зеньковський, „нинішнє життя напоєне безбожжям, нечутливістю до того, що є над цим світом, скептичним

ставленням до віри, яке поширюється й на сучасні душі” [Зеньковський В., професор-протоіерей. Апологетика. – К., 1990.– С.6].

Висновки. Аналіз розуміння людини в православному богослов’ї засвідчив, що саме воно є підґрунтям визначення Церквою сенсу земного життя віруючих. Вчення православ’я про людину характеризується певним антропоцентризмом, оскільки вона, за Біблією, створена за „образом та подобою Божою”, що виявляється в її розумності, схильності до розуміння добра та зла, здатності до волі та творчості. Але „образ і подоба Божа”, згідно біблійної оповіді, були затьмарені гріхопадінням перших людей, а відтак, відповідно до цього, всі дії й вчинки людини в її земному житті повинні спрямовуватися на те, щоб відновити втрачену нею свою святість, наблизитися до Бога. На основі цього в православному богослов’ї визначається регламентація норм думання та діяння віруючих.

А н о т а ц і ї

В статтє Ю. Недзельской „Понимание человека как образа и подобия Божьего – основание определения православием смысла его жизни” проанализировано содержание и особенности православного понимания человека. Рассмотрена проблема творения человека по „образу и подобию” как основание определения смысла земной жизни человека в православии.

Ключевые слова: религия, православие, человек, смысл жизни, „образ и подобие”.

In the article of Yu. Nedzelska „ Orthodox understanding of the person as image and likeness of God - the basis of definition of sense of its earthly life” is analysed the maintenance and features of orthodox understanding of the person. The problem of creation of the person on „to an image and likeness” as the basis of definition of sense of earthly human life in Orthodoxy is considered.

Keywords: religion, Orthodoxy, the person, meaning of the life, „an image and likeness”.